

CHAPTER «PSYCHOLOGICAL SCIENCES»

THE INFLUENCE OF TREATMENT CHILDREN ON INTERPERSONAL RELATIONS IN THE TEAM

ВПЛИВ ТРЕТИРУВАННЯ ДІТЕЙ НА МІЖСОБИСТІЧІ СТОСУНКИ В КОЛЕКТИВІ

Olena Belova¹

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-151-0-14>

Abstract. Not for the first time, in my works, I emphasize that the true value of any state is its citizens, but everyone must remember that children are future citizens, who today are formed by all structures of our lives: parents, teachers, peers and society as a whole. However, Ukrainian society, having undergone significant changes compared to Soviet times, still retains many of its features. Thus, for a significant transformation of society, it is necessary to systematically transform the institutions of property and power, which will last for many years. Under these conditions, we are not only observers, but also direct participants in changes in Ukrainian education in particular.

The Reform of the New Ukrainian School, which was developed by a community of specialists since 2012, aimed to change the lives of children in school – to make education useful for their successful self-realization in the world of the XXI century. In addition, the current stage of the transformations in education in Ukraine considers the health of citizens (especially mental) as a powerful component of national development. However, the entry of young people into the third millennium was marked by ecological, economic, political, and social deformation of the structure of society. That is why the relevance of the study of aggression and behavioral styles in conflict situations of children is due to the need to study the internal, subjective, psychological factors that determine their mental development and further adaptive strategies to respond to interpersonal relationships

¹ Senior teacher, deputy director for educational work,
Kryvyi Rih Gymnasium № 98 of the Kryvyi Rih City Council, Ukraine

in the team, particularly among middle school students, because the age barrier for children is a transition to adulthood.

Special attention in the section is paid to the diagnosis and analysis of the behavior of students who are also in the process of changing the system of institutional (boarding) care in Ukraine. The main consequences of treatment of children from the institution by parents deprived of parental rights are considered, as well as the consequences for the mental health of such children are determined, which is confirmed by analytical materials of health (conclusions of qualified specialists) at the time of enrollment. As a result, the study revealed the concept and causes of «bullying» in a particular educational institution, in particular, which was a trigger for negative interpersonal relationships in the team in accordance with the social experience of certain children. The article conducts research between the pupils of institutional care and students who have full-fledged families. In addition, despite its exceptional significance, the problem of bullying in the domestic psychological literature is practically not covered, which is why it needs further research. In the process of elaboration of the section, in addition, the results of psychological diagnostics of children of institutional care according to the projective method of detecting symptom complexes of the emotional sphere and their violation due to the facts of treatment by parents are provided.

With the help of didactic material the characteristics and researches carried out according to the methods of Bass-Darki and K. Thomas for groups of middle class children who are in different social statuses are carried out. The research results are processed and presented in the form of histograms.

Conclusions from this study are presented and further actions are proposed to eliminate negative phenomena in the student environment, create a psychologically comfortable atmosphere of the educational environment, humanize the educational process, the formation of a mentally balanced, confident personality.

1. Вступ

На сьогодні надважливим та актуальним питанням для освітян є вирішення проблеми агресивності та насильства в учнівському колективі, адже, незалежно від країни, культури та рівня якості освіти, подібні явища є невід'ємною частиною соціального функціонування

освітнього процесу в цілому. Енциклопедія психології розглядає колектив як специфічну форму організації людей у суспільстві і визначальний чинник розвитку особистості. Саме завдяки гармонійним стосункам в колективі особистість може виявляти власні емоції та почуття, відкрито обговорювати їх з іншими учасниками групи, а не стримувати в собі. У колективі формується особливий тип міжособистісних відносин, опосередкованих не тільки спільною діяльністю, а й цінними орієнтаціями. Отже, теорія колективу – це наукова доктрина, яка розглядає колектив як специфічну форму організації людей у суспільстві і визначального чинника розвитку особистості. Відповідно до даної теорії, розвиток особистості залежить від рівня розвитку колективу, рівня сформованості та згуртованості життя колективу; активність учасників колективу, їх фізичні та розумові здібності і можливості, що обумовлюють його вплив на особистість. Тобто розвиток особистості і розвиток колективу, як два взаємопов'язані процеси, протікають паралельно і взаємообумовлено.

Найрозповсюдженішим явищем в сучасних колективах середньої школи (класів) є феномен третирування або «булінгу» по відношенню один до одного. Згідно з одним із визначень, третирування визначається як використання чийсь сили або статусу для залякування, нанесення шкоди або приниження іншої особи, що має меншу силу чи статус. Зарубіжна психологія надала нове поняття для цього явища, а саме «булінг», так як феномен міжособистісного третирування став проблемою у суспільстві в цілому. Окрім того, практичні психологи та педагоги закладів освіти наголошують на потребі зниження дитячої агресивності, поведінкових реакцій, негативних емоційних станів, альтруїстичних форм поведінки та зняття емоційного напруження, адже формування емоційно-регулятивної сфери будь-якої особистості проходить складний шлях розвитку.

Проведення даного дослідження викликано через специфіку контингенту учнів закладу освіти, який зі школи-інтернату було перепрофільовано в гімназію зі структурним підрозділом «Інтернатне відділення» (2020 рік). Тож, відповідно до Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки в Україні розпочалась реформа зі складною назвою «деінституціалізація», за кінцевим результатом якої вже у 2026 році

дітей в інституціях має бути менше 0,5% від загальної кількості дитячого населення. А ті діти, хто за різних причин все ж залишається в інституціях, а не в сім'ях – житимуть у невеликих установах в умовах, максимально наближених до сімейних. Разом з тим, можна констатувати, що попри наявність інтересу дослідників до проблем сирітства, а саме – оціночного аспекту та негативних наслідків третирування в родинному середовищі, існує дефіцит досліджень щодо виявлення відмінностей у емоційних станах учнів та дітей інституційного догляду [9]. Поряд з цим, хочу наголосити, що в кожному закладі освіти, звичайно, є діти даного контингенту, але, в даному випадку, самі респонденти були основним контингентом закладу понад пів сторіччя, і так чи інакше, були ізольовані (особливо під час занять в школі) від дітей, які проживають в родинях.

Отже, проблеми дітей з інституції та проблеми булінгу у вітчизняній психологічній літературі практично не висвітлені, а саме тому, потребують подальших досліджень.

Одним з основних інтерпретацій поняття «булінгу» – це залякування, фізичний або психологічний терор, спрямований на те, щоб викликати в іншого страх і тим самим підпорядкувати поведінку жертви. Дані дії спрямовані, як правило, проти людини, яка свідомо слабша (психологічно або фізично) за того, хто займається цькуванням. Причинами такої поведінки стають відмінності в соціальному класі, раси, релігії, статі, сексуальній орієнтації, зовнішньому вигляді, здібностях. Існують поодинокі випадки булінгу та групові («мобінг»).

Перші публікації на тему насилля серед школярів з'явилися в 1905 р. і були опубліковані К. Дьюксом. Перші систематичні дослідження були проведені скандинавськими вченими: Д. Олвеус, А. Пікас, Є. Роланд, П. Хайнеманн. Д. Олвеус, які і сьогодні залишаються найавторитетнішими дослідниками проблеми булінгу. На початку 1990-х рр. проблему булінгу почали досліджувати вчені США, серед них: Р. Каталано, Т. Харачі, Л. Хоукінс [5, с. 160]. Слід зазначити, що цю проблему також досліджували і вітчизняні науковці такі як: І. Бердишев, М. Бутовська, І. Кон, Е. Луценко, М. Нечасова, К. Ткачук. Незважаючи на досі недостатньо розвинений розгляд питання булінгу в українській психологічній науці, наразі інтерес до цієї проблеми активно зростає.

Метою роботи є теоретичне обґрунтування та практичної перевірки наслідків третирування дітей на їх психічне здоров'я, що впливає на міжособистісні стосунки в колективі, а також, проведення порівняльного емпіричного дослідження. Відповідно до мети дослідження, визначено основні завдання:

1. проаналізувати проблему третирування дітей в родині до влаштування їх до інституції, що ймовірно, стало наслідком появи булінгу в учнівському колективі;

2. на основі теоретико-методологічного дослідження проблеми булінгу в науковій літературі визначити сутність, поняття та причини булінгової поведінки у дітей середніх класів з відповідним наданням характеристики;

3. провести емпіричне дослідження щодо виявлення схильності до булінгу та стилів поведінки дітей в конфліктних ситуаціях серед учнів середньої школи у відповідності до їх соціальних статусів.

Об'єктом дослідження є феномен третирування батьками дітей та поява булінгу серед учнів середніх класів.

Предмет дослідження – причини схильності представників середньої школи до булінгу та вплив цього явища на психічне здоров'я.

Методи дослідження:

1. Теоретичні:

- вивчення та аналіз психологічної, науково-методичної літератури через розгляд загальних теоретичних питань з проблеми дослідження;
- метод математичної обробки даних;
- описово-аналітичний;
- порівняльно-зіставлювальний;
- статистичний.

2. Емпіричні:

- проведення психодіагностики з метою визначення схильності до булінгу;
- визначення впливу феномену третирування дітей на міжособистісні стосунки в колективі.

3. Використання методик:

- опитувальник дослідження рівня агресії за методикою Басса-Даркі;
- методика К. Томаса «Стиль поведінки у конфліктній ситуації»;
- інтерпретація: тлумачення отриманих даних.

2. Дослідження проблеми булінгу в психологічній літературі

Процес віктимізації дітей є наслідком глобальних соціальних змін: криза сучасної родини, низький соціальний статус, безробіття, нав'язування ідеології споживання, часткова відмова суспільства від моральних цінностей на користь меркантилізму. Останні десятиліття педагогіка почала масово фіксувати явища булінгу, незважаючи на те, що дана проблема існує декілька століть. Однак саме з 2000-х рр. проблема набула іншого характеру, особливо після випадку в школі Колумбайн у 1999 році. Дане явище досліджується вченими всього світу, але не є до кінця вивченим. Перші публікації щодо цього питання в Україні з'явилися у 2005 році. Згідно з результатами дослідження, проведеного ЮНІСЕФ, 67% підлітків в Україні віком від 11 до 17 років стикалися з проблемою булінгу, 24% підлітків стали жертвами булінгу і 48% з яких замовчували про ці випадки [2]. Форми прояву булінгу досить різноманітні: фізична (завдання ударів, штовхання, пошкодження або крадіжка власності), словесна (обзивання, глузування або висловлювання, якими ображається стать, раса або сексуальна орієнтація), соціальна (виключення інших із групи чи розповсюдження пліток або чуток), письмова (написання записок або знаків, що є болючими чи образливими), електронна або кібербулінг (розповсюдження чуток та образливих коментарів з використанням електронної пошти, мобільних телефонів, сайтів соціальних мереж) [7, с. 211].

Як правило, мотивацією до булінгу стають заздрість, помста, відчуття неприязні, прагнення відновити справедливість; боротьба за владу; потреба підпорядкування лідерові, нейтралізації суперника, самоствердження тощо аж до задоволення садистських потреб окремих осіб. Однак суть явища булінгу вчені вбачають не в самій агресії чи злості кривдника, а в почутті зневаги, презирства, відрази агресора щодо жертви [4, с. 177].

Також, в сучасній науці, існує декілька підходів до вивчення булінгу. Одні дослідники зосереджують увагу на пошуку й визначенні особистісних рис, властивих особі булі та її жертві. Інші намагаються розглядати булінг як соціально-психологічний феномен. Незважаючи на те, що явище булінгу відоме досить давно, наукове його осмислення розпочав норвезький психолог Д. Ольвеус наприкінці ХХ ст. Він визначив такі типові риси учнів, схильних ставати булі: вони відчувають сильну

потребу панувати й підпорядковувати собі інших учнів, переслідуючи власні цілі, вони імпульсивні й легко шаленіють; часто зухвалі та агресивні у ставленні до дорослих; вони не виявляють співчуття до своїх жертв; якщо це хлопчики, вони зазвичай фізично сильніші за інших. Типові жертви булінгу також мають свої риси: вони полохливі, вразливі, замкнуті й сором'язливі; вони часто тривожні, невпевнені в собі, нещасні й мають низьку самооцінку; схильні до депресії й частіше за своїх ровесників думають про самогубство [10; 11]. Ці риси є водночас і причиною, і наслідком булінгу. Водночас, на думку окремих дослідників, відтворити типовий портрет агресора та жертви неможливо.

У закладі загальної середньої освіти в булінгу найчастіше бере участь ціла група учнів. Якщо лідер групи – булі (булер), то інші наслідують його поведінку і беруть участь у цькуванні однокласників. Це дає групі внутрішній імпульс, що, з одного боку, створює ефект причетності, згуртування. Інший результат спільного цькування – послаблення почуття відповідальності за свої дії через колективну або групову участь з подальшим виправдовуванням. Коли усвідомлення особистісної відповідальності слабшає, гальмують і стримувальні механізми [8].

Слід відмітити, що значну роль у виникненні булінгу відіграє сім'я: батьки, як агресори, так і діти, жертви, відрізняються неконструктивними стилями вирішення конфліктів, проблемами в комунікації. Стиль батьківського виховання, якого дотримуються деякі батьки не є ідеальним, і не є авторитетно-демократичним. Діти-агресори досить часто спостерігають ситуації насильства в сім'ї, а також зазнають тілесних покарань. Типовим явищем також є ситуація соціального навчання: перший епізод насильницьких дій, що не отримав негативної оцінки з боку дорослих, стає «пусковим гачком» для поширення подібних ситуацій у подальшому. Вивченням ролі сім'ї у формуванні здорової психіки дитини займалися Г. Крайг, Ю. Синягіна, Дж. Боулбі, В.Б. Шапарь. Проте аналіз цих робіт показує, що існуюча практика профілактики не повною мірою вирішує задачі по попередженню агресивної поведінки дітей. У профілактиці агресивної поведінки дітей є ряд невідкладних завдань, що вимагають свого рішення.

Феномен третирування дітей в ранньому віці проявляє себе у сім'ї найчастіше якщо члени родини (батьки) ведуть асоціальний спосіб життя. Це може відобразитися на безпечній життєдіяльності її членів.

Традиційно вважають, що жертвами домашнього насильства є в першу чергу жінки, проте дослідження фахівців показують, що найбільш страждають від домашнього насильства діти. За даними міжнародних досліджень кількість дітей, які щодня потерпають від насильства в сім'ї, перевищує десять мільйонів, від 133 до 275 мільйонів дітей у світі щорічно стають свідками побутового насильства. Постійне спостереження за побутовим насильством, як правило у вигляді сварок між батьками або між матір'ю і її партнером, може серйозно вплинути на психічне здоров'я дитини та подальшу здатність до соціального спілкування в дитячому і дорослому віці. Діти, що виростили в жорстоких і несприятливих сімейних обставинах, частіше оцінюються як агресивні, частіше проявляють свою агресію у подальшому, повсякденному й сімейному житті. Окрім того, дитина, якою мало цікавляться і якій дістається мало батьківської уваги, якій надається дуже багато свободи і для якої введено мало обмежень на прояв негативної, агресивної поведінки, швидше за все виросте агресивною [3]. Неабияк складно виявити, чи мало місце в ситуації третирування в сім'ї психічне насильство, чи справа обмежувалася лише фізичним або економічним насильством.

Вивчаючи особливості формування соціальної ідентичності дітей в закладі (за результатами проведених досліджень формування соціальної ідентичності у дітей з інституції в 2019 році), в основу закладались вивчення факторів міжособистісного сприймання в групі (дітей одного соціального статусу) та орієнтаційні форми взаємодії, включаючи стратегії «співпраці-корпоративності». Ця методика дослідження дозволила виявити три «можливих типи» сприйняття індивідом групи, за характеристиками яких і було відповідне розміщення і проживання дітей з інституції відповідно до їх міжособистісної перцепції. Отже, виходячи з попередніх напрацювань, визначено, що особливостями формування соціальної ідентичності для дітей з інституції є беззаперечний феномен взаємозв'язку індивіда й суспільства, а значить, є потреба формування у дітей пошуку активної позиції відносно власної ідентичності, що є дійсно позитивним в цій ситуації, адже це процеси самовдосконалення, а не етапи дезадаптації. Однак, у випадку, формування класних колективів, об'єднаних спільною метою, ця методика не спрацьовує, тому що діти умовно починають ділитись на «своїх» та «чужих», або, як самі себе називають діти: «наші» і «домашні».

Саме за результатами даного дослідження, виникло питання щодо характерних особистісних чинників появи феномену булінгу в закладі через виховання учнів в різних соціальних верствах суспільства. Так, на сьогоднішній день, фактичне співвідношення контингенту учнів середніх класів по відношенню до дітей інституційного догляду становить 50/50, що є не мало важливим фактором в даному питанні освітнього процесу.

Вивчаючи поетапно питання, слід відмітити, що основні чинники третирування та булінгу є демографічні, індивідуально-психологічні та соціально-психологічні, що збігаються з відомими чинниками агресивної поведінки: насильство в сім'ї, вплив асоціальних субкультур однолітків, засобів масової інформації, темпераментальні та характерологічні особливості, тощо [11]. Тож, булінг – циклічні, свідомі та цілеспрямовані дії особистості чи групи з наміром нанести шкоду морального або фізичного характеру, викликати страх шляхом погрози з подальшою агресією. Усі ці дії, попри їх різноманіття, мають спільний деструктивний характер, а також окремі відрізняючі риси:

- ієрархічність, тобто кривдник і жертва обов'язково відрізняються за соціальним статусом, фізично-психологічною адаптованістю до середовища, належать до різної статі, раси, релігії, сексуальної орієнтації;
- цілеспрямованість, тобто кривдник навмисно викликає емоційний або фізичний біль у потерпілого задля отримання задоволення;
- закономірна повторюваність, тобто як кривдник так і жертва свідомо розуміють подальші повторення булінгу.

Оскільки ситуація третирування за своїми характеристиками є різновидом інтенсивної тривалої стресової ситуації, то вона має серйозні наслідки. З'ясовано, що жертви переслідування були схильні до нервово-психічних розладів (різні розлади поведінки, депресії) більше, ніж їх ровесники [6]. Згідно з іншими даними, жертви третирування в ранньому віці часто стають жертвами інших видів насильства пізніше (навіть якщо оточення та ситуація змінюється) [1]. Саме такі свідчення спонукали до вивчення та пояснення типу міжособистісних стосунків в колективі учнів середніх класів у відповідності до їх набутого соціального досвіду.

Так, за результатами вивчення особових справ дітей з інституційного догляду, були вивчені судові рішення респондентів щодо причин

позбавлення батьківських прав їх батьків. Зазначимо, що позбавити батьківських прав можливо лише у судовому порядку, іншого порядку не передбачено. Відповідно до Сімейного Кодексу України мати, батько можуть бути позбавлені батьківських прав якщо вони: не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я і протягом 6 місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування (без поважної причини); ухиляються від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини та/або забезпечення здобуття нею загальної середньої освіти; жорстоко поведуться з дитиною (застосовують фізичне або психічне насильство, недопустимі методи виховання, принижують людську гідність дитини тощо); є хронічними алкоголіками або наркоманами (ці факти мають бути підтверджені відповідними медичними висновками); вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини (наприклад, залучають її до непосильної праці, заняття проституцією чи злочинною діяльністю), примушують її до жебракування та бродяжництва; засуджені за вчинення умисного кримінального правопорушення щодо дитини. За результатами аналізу, встановлено, що 90% дітей з інституції були направлені на повне державне утримання саме через економічне та психічне насильство батьків по відношенню до своїх дітей. В даному випадку, це батьки, які ведуть асоціальний спосіб життя: вживають алкоголь та наркотики, мають статус безробітних громадян. Як результат, діти не були забезпечені продуктами харчування, санітарно-гігієнічними умовами проживання, залишалися на довготривалий час без дорослих, що завершувалось бездоглядністю та бродяжництвом дітей. Тобто, перш ніж потрапити до інтернату, діти вже отримали негативний досвід від спільного проживання з батьками, часто голодуючи, були змушені самі турбуватись про свої потреби різними способами, і навіть, через крадіжки, обман та здирства. За таких обставин, діти отримали наявні життєві стреси, негативні емоції, пов'язані з жорстокістю та приниженням. Також, як зазначає Л. Шипіцина, діти пам'ятаючи своїх батьків і сепарацію від них, тримають гірку образу на життя, суспільство, відчуваючи покинутість і неповноцінність [12]. Як правило, у таких дітей поведінка є девіантною, так як їх емоції переважають над розумом.

З метою підтвердження чи спростування негативних явищ в житті вказаних дітей, додатково, було проведено діагностику за проєктив-

ною методикою «Дім-Дерево-Людина», за результатами якої підтверджено, що 80% дітей інституційного догляду за симптомокомплексами емоційної сфери особистості мають високі показники незахищеності, тривожності, недовіри до себе, почуття неповноцінності, ворожості, конфліктності, труднощів у спілкуванні та депресивності.

Отже, на перший погляд, дії дітей інституційного догляду, являються причинно-наслідковим етапом їхнього життя, так як психічне здоров'я цих дітей є критичним. Саме тому, наступним етапом аналітичної діяльності стало вивчення висновків про стан здоров'я фізичний та розумовий розвиток дітей, складений згідно вимог законодавства України. За результатами встановлено, що діти інституційного догляду мають специфічні розлади, а саме: розлади психологічного розвитку (17%) та розлади соціальної поведінки та емоцій (10%).

3. Характеристика методів дослідження

Даний розділ присвячений розгляду емпіричних методів, які були обрані для дослідження явищ булінгу у соціальних групах середньої школи та його вплив на психічне здоров'я учнів. Також охарактеризуємо вибірку опитуваних, які були задіяні для отримання результатів. В дослідженні були використані наступні методики:

1. Опитувальник дослідження рівня агресії за методикою Басса-Даркі.

2. Методика К. Томаса «Стиль поведінки у конфліктній ситуації».

Методика-опитувальник Басса-Даркі спрямована на дослідження рівня агресії за наступними видами реакцій:

1. Фізична агресія – використання фізичної сили проти іншої особи.

2. Непряма агресія – агресія, обхідним шляхом направлена на іншу особу або ні на кого не направлена.

3. Роздратування – готовність до прояву негативних почуттів при щонайменшому збудженні.

4. Негативізм – опозиційна манера поведінки – від пасивного опору до активної боротьби проти сталих звичаїв і законів.

5. Образа – заздрість, ненависть до оточуючих за реальні й вигадані дії.

6. Підозрілість – у діапазоні від недовіри та обережності стосовно людей до переконання в тому, що інші люди планують і шкодять.

7. Вербальна агресія – вираження негативних почуттів як через форму (крик, виск), так і через зміст словесних відповідей (прокляття, погрози).

8. Відчуття провини – виражає можливе переконання суб'єкта в тому, що він є поганою людиною, що чинить погано, а також каяття совісті, що відчуються ним.

Індекс ворожості включає 5 і 6 шкалу, а індекс агресивності (як прямої, так і мотиваційної) включає шкали 1, 3, 7. Нормою агресивності є величина її індексу, рівна 21 плюс – мінус 4, а ворожості – 6,5-7 плюс-мінус.

Традиційно психологічна література робила акцент на «вирішення» конфлікту, підкреслюючи, що його можна і необхідно вирішити: досягти ідеального безконфліктного стану, коли люди працюють і взаємодіють в повній гармонії з самими собою і оточуючими. Тому, друга за списком методика – К. Томаса «Стиль поведінки у конфліктній ситуації». Її метою є визначення способу виходу особистості з конфліктної ситуації, так як у своєму аналізі конфліктів в системі міжособистісних відносин Кеннет Томас припустив, що необхідно перенести акцент з усунення конфліктів на контроль або управління ними. Вперше в соціальній психології було поставлено питання про неоднозначне ставлення до особистісних конфліктів і було показано, що одне із завдань управління – навчитися керувати всіма фазами конфлікту. Опитувальник складається з подвійних тверджень: А і Б. Випробовуваний вибирає те, яке більшою мірою відповідає його поведінці в конфліктній ситуації. Для опису типів поведінки людей у конфліктних ситуаціях К. Томас використовує двомірну модель регулювання конфліктів, основними чинниками якої є кооперація, пов'язана з увагою людини до інтересів інших людей, втягнутих у конфлікт, та наполегливість, для якої характерний акцент на захисті власних інтересів. Відповідно до цих чинників К. Томас виділяє такі способи регулювання конфліктів:

1) суперництво (конкуренція) як прагнення задовольнити свої інтереси на шкоду іншому;

2) пристосування – принесення в жертву власних інтересів заради іншого;

3) компроміс – коли обидва учасники змушені йти на певні поступки;

4) уникнення, для якого характерна як відсутність прагнення до кооперації, так і відсутність тенденції до досягнення власних цілей;

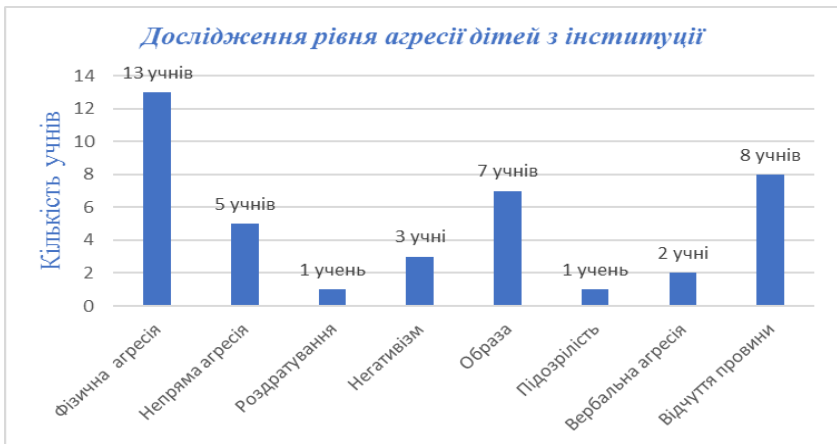
5) співробітництво – учасники конфліктної ситуації приходять до альтернативи, яка повністю задовольняє інтереси обох сторін.

4. Аналітичні результати дослідження

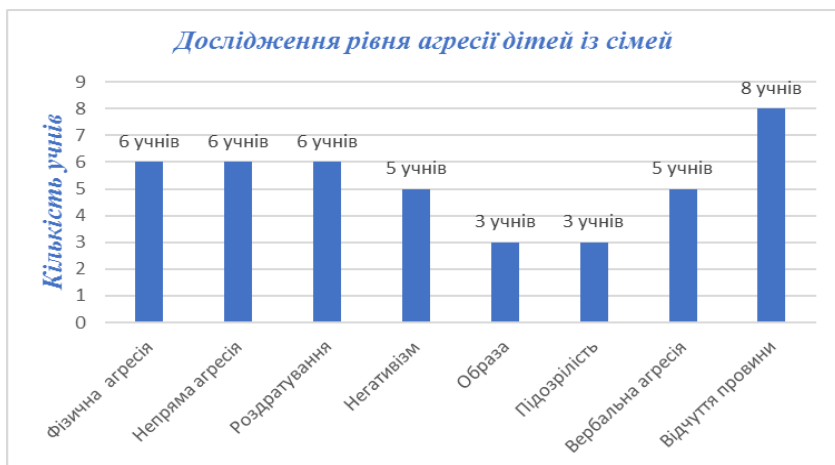
Дослідження проводилось в Криворізькій гімназії № 98 Криворізької міської ради (зі структурним підрозділом «Інтернатне відділення») між учнями 5-9 класів. Всього задіяно 80 учнів, з яких 40 – діти інституційного догляду та 40 дітей з повноцінних сімей. Дані дослідження наведені в додатках.

Результати дослідження рівня агресії за методикою Басса-Даркі наведено в гістограмі 2.1 і 2.2.

З досліджень встановлено, що у дітей з інституції переважає рівень ворожості вище норми та становить 20%; за індексом агресивності також показники перевищують норму та становлять високий рівень агресивності (40%). За показниками дослідження дітей із сімей, індекс ворожості складає норму (15%), а індекс агресивності не перевищує норму (38%). Однак, рівень негативізму перевищує у дітей із сімей (12,5%), ніж у вихованців інституції (7,5), а

Гістограма 2.1

Гістограма 2.2

от показники провини в обох групах знаходяться на одному рівні (20%). Отже, в процесі розгляду імперичного дослідження, можна зробити висновок, що рівень ворожості та агресивності, як психологічний феномен, що вкорінений у психічній природі дітей з інституційного догляду перевищує, ніж в учнів з сімей. Однак, зауважимо, що індекси таких явищ можуть змінюватись і у дітей з повних родин, причинами цього можуть бути сім'ї, які перебувають в облікових категоріях (як правило, це багатодітні, малозабезпечені та сім'ї, які опинилися в складних життєвих обставинах), так званих, «кризових» сім'ях.

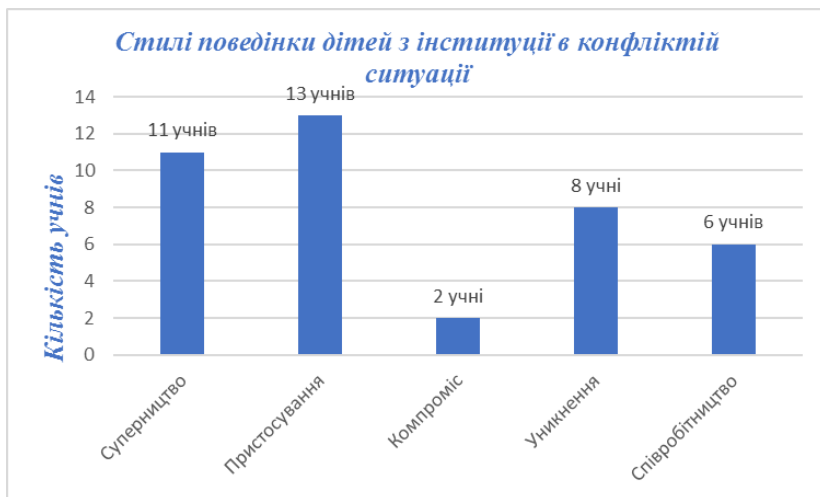
За опрацьованими даними дослідження за методикою К. Томаса, було визначено стилі поведінки, які переважають у дітей обох груп.

Результати подані в гістограмі 2.3 і 2.4.

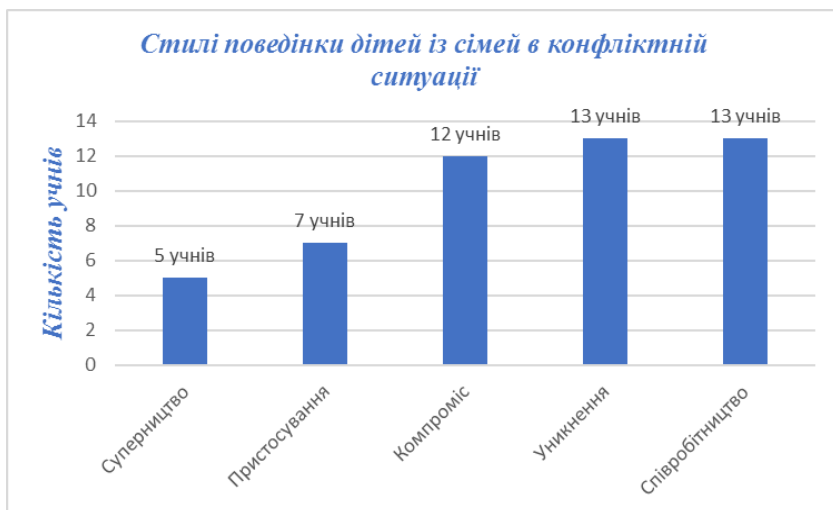
За результатами дослідження К. Томаса щодо стилю поведінки дітей в конфліктних ситуаціях, отримано наступні висновки (діти з інституції – вихованці; діти із сімей – учні):

- 27,5% вихованців та 12,5% учнів перебувають в стадії суперництва (конкуренції);

- 32,5% вихованців та 17,5% учнів обрали стиль пристосування, що свідчить про низький рівень захисту власних інтересів;

Гістограма 2.3

Гістограма 2.4

- 5 % вихованців та 30 % учнів налаштовані на вирішення питань альтернативним шляхом без завдання будь-кому шкоди;
- 20 % вихованців та 7,5 % учнів уникають конфліктів;
- 15 % вихованців та 32,5 % учнів готові до співпраці та вирішення конфліктів задля отримання спільних інтересів.

Аналізуючи отримані результати, звертаємо увагу, що згідно даної методики, при уникненні конфлікту жодна зі сторін не досягне успіху. При таких формах поведінки, як конкуренція, пристосування і компроміс, можливі два варіанти: або один з учасників у вигравші, а інший програє, або обидва програють, тому що йдуть на поступки один одному. Тільки одна стратегія – співпраця – приносить вигравш обом сторонам. В даному випадку, діти інституційного догляду, мають найвищий рівень стилю поведінки «пристосування», що підтверджується займаною позицією, характерною для особистостей з низькою самооцінкою. Що стосується учнів, то найвищим показником у виборі стилю їх поведінки притаманна «співпраця», стратегія якої є найбільш конструктивною, адже кінцевим результатом має бути задоволення потреб обох сторін. При цьому важливо знайти рішення, яке б влаштовувало обидві сторони буде дуже важко, так як протилежна сторона мінімально налаштована на співпрацю.

4. Висновки

Сучасні діти ростуть у складний час стрімких змін і руйнування стереотипів, коли навіть усталені моральні принципи зазнають тиску та негативного впливу. Соціологічні дослідження свідчать про зростання соціально небезпечних агресивних проявів. На думку сучасних науковців, причини агресивності слід шукати уже в дошкільному віці, вважаю, що навіть раніше. Підвищена агресивність дітей є однією з найбільших проблем у дитячому колективі. Ті чи інші форми агресії в міжособистісних стосунках, за наслідками спостереження, можуть не тільки зберігатись, а й розвиватись в стійкі риси особистості. В результаті знижується продуктивний потенціал дитини, деформується її особистий розвиток.

Окрім того, можна цілком стверджувати, що булінг з боку дітей інституційного догляду, являється своєрідною захисною реакцією на дисфункціональне середовище, засноване на бажанні «вижити»,

зайняти своє місце у соціумі, шляхом домінуючої позиції, так як діти, які виховувались у сім'ях з негативним соціально-психологічним кліматом: недбайливим або ворожим ставленням з боку батьків, використанням покарань та отриманням першого досвіду насильства, як норми, обов'язково, згодом почали переносити його на міжособистісні стосунки в колективі серед однолітків. Таким чином, дана інтерпретація розкриває суть булінгового процесу не як агресивність або злоба самого кривдника, а як вираження свого набутого соціального досвіду, так і дійсно – наслідком третирування в різних вікових періодах дитинства. Презирство та зневага до покірливого – відсутні. Саме такі наслідки спонукають дітей їх до емоційно забарвленої образи на життя, низькі опори до стресу, відчуття провини та страху не відповідають очікуванням оточуючих, особливо під час занять у школі (у дітей великі прогалини у навчанні), що супроводжується фізичною і вербальною агресією, роздратованістю та негативізмом, як по відношенню до однолітків, так і по відношенню до педагогів.

Розглянуті соціально-психологічні фактори безперечно здійснюють дуже значний вплив на весь колектив середніх класів. Однак, починаючи з підліткового віку, у особистості з'являються такі психологічні новоутворення, як реакція емансипації та реакція наслідування однолітками. Виховний вплив сім'ї та інших офіційних інститутів соціалізації починає знижуватися, в той час як підвищується вплив групи однолітків, який часто несе в собі негативний, часто агресивний характер, на жаль, це той результат, який може отримати заклад у разі бездіяльності.

Система превентивних дій в освітньому середовищі має формувати гуманістичні риси людини, а у випадках, де вже склались насильницькі устрої, повинна запроваджуватися система перевиховання особистості, оскільки насильство представляє собою засвоєвану модель поведінки, від якої можна відучити. За допомогою проведених методик визначення схильності до даних стратегій дітей, педагогічному колективу закладу необхідно застосовувати гнучкість, тобто вміння змінювати стратегію залежно від мети, ситуації, особливостей дітей по взаємодії і особистісних характеристик.

Для педагогів важливо не тільки розуміти причини, що можуть привести до деформацій характеру дитини та внаслідок цього до

насильницьких дій по відношенню до інших людей, друзів, учителів, але також слід вчасно їх помітити, попередити, адже, ніби віддалені наслідки, можуть мати освоєння таких хворобливих форм досягнення особистої мети у дитини, як насильство. На сьогоднішній день виводиться питання щодо постійної практики певних заходів, які передбачають попередження булінгу в колективі, його усунення або утримання на соціально толерантному рівні.

За результатами досліджень, дійсно, в подальшому подібна поведінка булера модернізується в агресивну поведінку, або в соціально прийнятну. Це пов'язано з віковими змінами, сенситивним періодом для формування комунікативної компетентності, адже весь підлітковий вік визначається важливими новоутвореннями: наявність особливої потреби у спілкуванні, становлення самооцінки, виникнення почуття дорослості як особливої форми самосвідомості та прагнення до встановлення та розширення соціальних та комунікативних контактів. Однак, спостерігається зміна у поведінці дітей з віком не завжди, велика частка дітей стають заручниками власних емоцій, що в майбутньому призводить до дрібних правопорушень та, навіть, кримінальних покарань.

У зв'язку з цим, у роботі з дітьми інституційного догляду, було визначено завдання щодо зниження рівня агресивності, неконтрольованого почуття гніву і злості через конструктивні форми спілкування; формування навичок адекватного та безпечного вираження гніву через самоконтроль та самооцінку; зниження рівня тривожності через навчання здатності розуміти свої почуття; вдосконалення комунікативних якостей, оптимізація міжособистісних відносин через підвищення групової згуртованості. Однак, зроблено акценти для педагогів, що у випадках надмірної жалості до дітей, можливо спровокувати на маніпулятивні дії з боку дітей, а тому виникає потреба в постійному консультуванні з психологічною службою.

Не менш важливою, стратегією методики запобігання булінгу в закладі є проведення організаційно-методичних заходів з педагогами з метою підвищення їх обізнаності щодо причини та наслідків третирування та булінгу. З дітьми, схильними до булінгу, в закладі сплановано корекційно-розвивальні заняття та програми особистісного зростання з метою раціональної регуляції стилів поведінки в конфліктних ситу-

аціях. Такі заходи сприятимуть захисту психічного здоров'я, як учнів, так і вихованців, створенню психологічно комфортної атмосфери та безпечного середовища, гуманізації освітнього процесу.

Вирішення даних проблем (наслідків третирування та подолання булінгу) є досить важливим, так як, у разі поглиблення чи не подолання проблем, суспільство ризикує зазнати істотної трансформації в стратифікаційних процесах загалом. Слід пам'ятати, що діти, як суб'єкти соціальної політики, входячи до системи соціально-класових відносин, безпосередньо впливають на соціальну безпеку, соціальне самопочуття, значною мірою детермінуючи інші види суспільних відносин, які вплинуть на майбутнє держави.

Список літератури:

1. Бернштейн Дж., Уотсон М. Діти, які є об'єктами знущань. *Журнал міжособистісного насильства*. 1997. Вип. 12. № 4. С. 483–498.
2. Булінг – важлива проблема для підлітків в Україні. ЮНІСЕФ розпочинає кампанію проти булінгу. Педагогічний портал: освітня преса. URL: <http://pedpresa.ua/185372-bulning-vazhlyva-problema-dlya-ditej-v-ukrayiniy-unisefrozpochynaye-kampaniyu-proty-bulingu.html>
3. Іванова І.В., Гвоздій С.П., Майданюк Є.С. Вивчення проблеми насильства та його превенції як один із аспектів безпечної життєдіяльності. URL: http://www.rusnauka.com/24_SVMN_2008/Pedagogica/26978.doc.htm
4. Ениколопов С.Н., Цибульский Н.П. Психометрический анализ русскоязычной версии Опросника диагностики агрессии А. Басса и М. Перри. *Психологический журнал*. 2007. № 1. С. 115–124.
5. Косолапов Н.А. Глоссарий по политической психологии. Авторский коллектив РУДН. URL: <https://vocabulary.ru/termin/povedenie.html>
6. Кумпулайнен К., Расанен Е., Пуура К. Психіатричні розлади та використання послуг психічного здоров'я серед дітей, які потрапили у булінг. *Агресивна поведінка*. 2001. Вип. 27. № 2. С. 102–110.
7. Кутузова Д. А. Травля в школе: что это такое и что можно с этим делать. *Журнал практического психолога*. 2007. № 1. С. 72–90.
8. Куртова С. Булінг у школі. Освіта.UA. URL: http://osvita.ua/school/lessons_summary/upbring/42788/
9. Крестинина И.А. Проблемы и социально-психологические особенности воспитанников детских домов и школ-интернатов. Киев : Политиздат, 2007. С. 253.
10. Olweus Bullying Prevention Program (2003). URL: www.clemson.edu/olweus
11. School Bullying and Violence (2005). URL: www.bullying-in-school.info
12. Шипицина Л.М., Козакова Е.И. Сопровождение и коррекция развития детей интерната: социально-эмоциональные проблемы. Спб.: Питер, 2000. С. 200.

References:

1. Bernstein J., Watson M. (1997). Children Who Are Targets of Bullying. *Journal of Interpersonal Violence*, vol. 12, no. 4, pp. 483–498.
2. Bullying is an important problem for teenagers in Ukraine. UNICEF launches anti-bullying campaign. Pedagogical portal: educational press. Available at: <http://pedpresa.ua/185372-buling-vazhlyva-problema-dlya-ditej-v-ukrayini-unisefrozpochynaye-kampaniyu-proty-bulingu.html>
3. Ivanova I.V., Gvozdiy S.P., Maidanyuk E.S. Study of the problem of violence and its prevention as one of the aspects of safe living. Available at: http://www.rusnauka.com/24_SVMN_2008/Pedagogica/26978.doc.htm
4. Yenikolopov S.N., Tsubulsky N.P. (2007). Psychometric analysis of the Russian-language version of the Questionnaire for the diagnosis of aggression by A. Bass and M. Perry. *Psychological Journal*, no. 1, pp. 115–124.
5. Kosolapov N.A. Glossary of political psychology. Author's team of PFUR. Available at: <https://vocabulary.ru/termin/povedenie.html>
6. Kumpulainen K., Rasanen E., Puura K. (2001). Psychiatric disorders and the use of mental health services among children involved in bullying. *Aggressive Behavior*, vol. 27, issue 2, pp. 102–110.
7. Kutuzova D.A. (2007). Harassment at school: what it is and what can be done about it. *Journal of Practical Psychology*, no. 1, pp. 72–90.
8. Kurtova S. Bullying at school. Education.UA. Available at: http://osvita.ua/school/lessons_summary/upbring/42788/
9. Krestinina I.A. (2007). Problems and socio-psychological features of children from orphanages and boarding schools. Kyiv: political publishing house, p. 253.
10. Olweus Bullying Prevention Program (2003). Available at: www.clemson.edu/olweus
11. School Bullying and Violence (2005). Available at: www.bullying-in-school.info
12. Shipitsina L.M., Kozakova E.I. (2000). Support and correction of boarding school children's development: social and emotional problems: manual. Petersburg, p. 200.